

VIJEĆU FILOLOŠKOG FAKULTETA

UNIVERZITET CRNE GORE FILOLOŠKI FAKULTET			
Primljeno: 26.06.2023.			
Org. jed.	Broj	Prilog	Vrijednost
01	1133/2		

Izveštaj Komisije za ocjenu doktorske disertacije mr Tamare Labudović i imenovanje Komisije za odbranu

Na osnovu Pravila doktorskih studija, Komisija za doktorske studije Filološkog fakulteta upućuje Vijeću Filološkog fakulteta na razmatranje i usvajanje Izveštaj Komisije za ocjenu doktorske disertacije *Groteska kao stilski postupak u romanima Mirka Kovača*, kandidatkinje **mr Tamare Labudović**. Izveštaj sadrži sve elemente propisane Pravilima doktorskih studija i Vodičem za doktorske studije.

Takođe, predlažemo da Vijeće imenuje **Komisiju za odbranu doktorske disertacije** u sastavu:

- Prof. dr Vesna Vukićević Janković, redovna profesorka Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore (mentorka),
- Prof. dr Sava Damjanov, emeritus, redovni profesor u penziji Univerziteta u Novom Sadu,
- Prof. dr Ljiljana Pajović Dujović, redovna profesorka Filološkog fakulteta Univerziteta Crne Gore.

Predsjednica Komisije za doktorske studije

Prof. dr Milica Vuković Stamatović

MILICA
VUKOVIĆ
STAMATOVIĆ
POTPIS

Digitally signed by MILICA
VUKOVIĆ STAMATOVIĆ POTPIS
DN: c=ME,
serialNumber=PNAME-37041967
, sn=VUKOVIĆ STAMATOVIĆ,
givenName=MILICA, cn=MILICA
VUKOVIĆ STAMATOVIĆ POTPIS
Date: 2023.06.24 08:04:00 +02'00'

UNIVERZITET CRNE GORE FILOLOŠKI FAKULTET			
Primljeno:	25.05.2023.		
Org. jed.	Broj	Prilog	Vrijednost
01	1133		

FILOLOŠKI FAKULTET NIKŠIĆ

Izveštaj o ocjeni doktorske disertacije

1. Pregled disertacije

Disertacija *Groteska kao stilski postupak u romanima Mirka Kovača* mr Tamare Labudović napisana je na 239 stana teksta. Podijeljena je na 14 poglavlja sa potpoglavljima. To su: UVOD, GROTESKA KAO KOVAČEV OTKLON, O GROTESCI I GROTESKNOM, O TEORIJI GROTESKE G. R. TAMARINA (Širina značenja riječi groteska, Groteskno je uvijek relativno, Groteska i san, Groteska i totemizam), KROZ GUBILIŠTE ZBOG GUBILIŠTA (Tri hajke na jednog pisca, Pohvala i pokuda Gubilišta (Buka i bijes zavičaja), Pesimizam, sunce, Hercegovina i crne limuzine), GUBILIŠTE (Groteskno u romanu Gubilište, Groteskno oblikovanje prostornih struktura u Gubilištu, Groteskno oblikovanje romanesknih junaka u Gubilištu), KOVAČ I KAMI, STRANAC I GUBILIŠTE – u funkciji priloga (Ugrožavanje romanesknog koda i način temporalno-spacijalne organizacije, Tamnica kao početak i kraj, Smrt i požuda i smrt Boga, Smrt roditelja), MOJA SESTRA ELIDA (Spoljašnja i unutrašnja kompozicija; informativnost Uvoda i samopredstavljanje Antona Biriša, Groteskna i destruktivna Hercegovina bez vjetera; uništenje kao uslov za novo rođenje, Hodajući mrtvac, Zazijin groteskni porod, Groteskno tijelo slabašnog prestolonasljednika, Groteskni bal u kući Biriša, Čulni pokrov i erotični oduar, Antropomorfizirani mrtvački kovčeg i pretvaranje u prah porodične kuće Biriša), MALVINA, ŽIVOTOPIS MALVINE TRIFKOVIĆ (Malvina kao životopis ili o žanrovskoj nedefinisanosti, Klasifikaciono semantičko polje i antipolje; junakinja i antijunakinja; svetica i grešnica, Homoseksualnost kroz prizmu groteske, Malvina i Katarina ili preobražaj iz nježne ljubavnice u mučiteljku, Nosioi religijskih kodova kao groteskne konstrukcije i desakralizacija svetog prostora, Testament ili ozbiljan dokument u okvirima ozbiljno-smiješnog, Groteska kao posljedica mržnje, Groteskni likovi kao dike i ponosi), RUGANJE S DUŠOM (Anđeo nakaza, đavolski dječak i pticoliki hroničar, Fatalnost veze s Birišima, Groteskna kuća Meštrevića, Đavo lično ili đavo – estetika, Maloumni Goja na epiloškoj granici romana ili ukrsnuća i spasenja nema, Groteskni fratar, perveznjak i mrzitelj i raskomadani Isus Hrist), VRATA OD UTROBE (Uvod ili o postmodernističkim devijacijama funkcije pripovjedača, Uzdržanost prema antifašističkoj naraciji i aktivacija hladne groteske, Antifistička borba i njena semantizovana redukcija, Kvaziuzdržanost prema komunizmu; Stjepan K. i Tomislav K., Biblijski koncept mučeništva i dominacija simbola, Utroba rodne Hercegovine, Groteskno izobličenje likova kroz biblijski motiv bratoubistva), UVOD U DRUGI ŽIVOT KAO POETIČKA PREKRETNICA (Groteska kao klasifikator Kovačevog romanesknog opusa, Dva pogleda na Uvod u drugi život, Složeni žanrovski mozaik i groteskna destrukcija simbola, Obed sa popovima, Nužnik Majke Tereze, Anđeli – buljooki imbecili i svete tajne, Zavičaj i grad – pakao, Praznovanje i životinjsko krvoproliće), DAŽD OD ŽIVOG UGLJEVIJA – prikaz u funkciji priloga i ZAKLJUČAK. Zastupljeni su i popis citirane literature (106 referenci) i prilozi.

U uvodnom dijelu disertacije definisan je predmet, cilj i metodološki okvir istraživanja. U narednoj cjelini ukazano je na grotesku kao sredstvo Kovačevog otklona od tradicionalne narativne paradigme i navedeno dosadašnje tretiranje te problematike u nauci o književnosti. Dat je i osvrt na poetiku ovog autora i istaknut je značaj bogate esejističke građe za njenu rekonstrukciju. Nakon toga pažnja je usmjerena na definisanje groteske, odnosno grotesknog postupka u umjetnosti uopšte, na razvoj, tretiranje i širi kontekst ovog umjetničkog problema. Pored sagledavanja epohalnih studija o grotesci (Kajzerove i Bahtinove) i modernih teorija, posebna pažnja usmjerena je na teoriju G. R. Tamarina. Nakon toga je kroz prizmu društveno-istorijskog konteksta istražen slučaj romana *Gubilište*, prvo hvaljenog, a onda osuđenog i bojkotovanog teksta, s ciljem ukazivanja na cenzorske udare i na političku osudu književnog djela.

Centralni dio disertacije realizovan je kroz šest poglavlja u kojima se izučava groteskni kod u Kovačevim romanima *Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Mahvina*, *Životopis Mahvine Trišković*, *Ruganje s dušom*, *Vrata od utrobe* i *Uvod u drugi život*. Postavljeni istraživački zadaci ukazuju na primjenu grotesknog postupka, potom kandidatkinja analizira način njegove aktivacije, zatim sagledavaju posljedice i estetski efekti koji iz te aktivacije proizlaze i na kraju iznose zaključci. Na osnovu sprovedenog istraživanja izvršena je klasifikaciju Kovačevog romanesknog opusa uzimajući intenzitet zastupljenosti grotesknog postupka kao osnovno mjerilo.

Disertacija sadrži i dva poglavlja koja imaju funkciju priloga i u kojima se sagledaju dva problema koja doprinose osnovnom cilju istraživanja. Prvi se odnosi na metatekstualne veze Kovačevog romana *Gubilište* i bisera evropske književnosti, Kafkinog romana *Stranac*. Drugi prilog bavi se dijaloškim odnosom Kovačevog djela prema biblijskom tekstu, za koji se konstatuje ostvarivanje statusa paradigmatškog obilježja Kovačeve poetike.

U završnom dijelu disertacije objedinjuju se rezultati istraživanja i dolazi do zaključka da je u romanima Mirka Kovača aktiviran groteskni kod i da posljedice njegove aktivacije uslovljavaju način prezentacije svijeta.

Istraživanje fenomena groteske je posebno izazovno u izučavanju ne samo književnih već svih vrsta umjetničkih tekstova. Iako groteska, odnosno groteskni elementi u evropskoj književnosti imaju hiljadugodišnju tradiciju, tek sa uspostavljanjem postulata savremene nauke o književnosti izučavanje ovog književnoteorijskog problema počinje da se kreće sa fona ka središtu interesovanja. Kovačev romaneskni svijet predstavlja iščašenu i devijantnu stvarnost a primjena postupka groteske kao dominantnog stilskog mehanizma u većem dijelu njegovog opusa presudno utiče na prezentaciju takve slike svijeta. Kako se u Kovačevim romanima iz priče ne stvara univerzum čija iskustvena osnova odgovara uobičajenom poretku stvari u realnom univerzumu, već iz tekstova izranja svijet izokrenutosti i iščašenosti, istraživanje je usmjereno na dokazivanje grotesknog koda kao dominantnog stvaralačkog postupka u romanima *Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Mahvina* (*Životopis Mahvine Trišković*) i *Ruganje s dušom* pod čijim se djelovanjem prezentuje specifična slika svijeta kao apokaliptičnog univerzuma.

2. Vrednovanje disertacije

2.1.Problem

O grotesci u stvaralaštvu Mirka Kovača do danas nije objavljena sveobuhvatna i obimnija studija, niti su se kritičari i teoretičari bavili isključivo navedenim problemom u okviru Kovačevog cjelokupnog opusa. Groteskne elemente, u okviru drugačije usmjerenih istraživanja, konstatuju u Kovačevim romanima neki proučavaoci njegovog djela. D. Beganović, između ostalog, izučavao je groteskno-karnevalske scene i grotesknu tjelesnost u *Elidi*; V. Ribnikar konstatuje ironiju i

grotesku kao osnovna obilježja Kovačevih prvih romana; R. Kordić smatra da je Kovač najuspjeliji tamo gdje realnost dobija groteskna obilježja; V. Jokić povodom *Gubilišta* u predgovoru popravljenog izdanja piše o otuđenom i grotesknom svijetu Kovačeve proze; M. Pantić konstatući Kovačevu privrženost tamnijoj i zagonetnijoj strani čovjeka govori o odstupanju od idealno zamišljenih proporcija bića i o sklonosti ka opisu grotesknog izobličenja; T. Bečanović, naglašavajući da je groteska dijabolični stilski mehanizam, istražuje postmodernističku strategiju prikazivanja stvarnosti u romanu *I'rata od utrobe*; P. Meić, dajući pregled kompletnog Kovačevog romanesknog opusa, govori o karikaturi koja prerasta u grotesku i o sveprisutnoj estetici ružnog; V. Vukićević-Janković kroz tumačenje *Malvine*, a govoreći o postupku dokumentarnosti, ukazuje na parodiju koja često prerasta u grotesku.

Sakupljanjem i sagledavanjem heterogene građe koju čine naučne studije, ali i intervjui, televizijske emisije, novinski i naučni članci, kritički osvrti, polemike, zbornici, kao i autorovi esejistički i memoarski spisi kandidatkinja je uspjela da u svoje istraživanje inkorporira rasute i teško dostupne dokumente o izrastanju groteske kao stilskog mehanizma u Kovačevim romanima *Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Malvina*, *Životopis Malvine Trifković*, *Ruganje s dušom* i *I'rata od utrobe*, u kojima je dominantno djelovanje prisustvo groteske. U romanima *Uvod u drugi život*, *Kristalne rešetke*, *Grad u zrcalu* i *Vrijeme koje se udaljava*, kandidatkinja konstatuje redukovanu aktivaciju groteske i zaključuje da ona kao dominantno poetsko načelo više ne utiče na način prezentacije svijeta, te da je obrnuto srazmjerna prisustvu autobiografskog kodiranja u Kovačevim romanima. Na osnovu svega navedenog smatramo da su naučni doprinos i značaj ove disertacije višestruki. Vjerujemo da činjenica da je romaneskni opus Mirka Kovača prvi put predmet jedne doktorske teze dovoljno ukazuje na potrebu studiozne naučne interpretacije djela ovog nagrađivanog, hvaljenog i međunarodno priznatog pisca, a koju smo mi ovom disertacijom započeli. Smatramo da istraživanje postupka groteske, kroz stabilne i na naučnoj metodologiji zasnovane zaključke, umnogome doprinosi dešifrovanju Kovačevog kompleksnog djela i njegovoj afirmaciji, ali i lakšem prezentovanju Kovačeve hermetičke poetike u nastavi o književnosti. Stoga vjerujemo da smo ovom doktorskom tezom doprinijeli ne samo proučavanju montenegristike nego južnoslovenske književnosti uopšte.

2.2. Ciljevi i hipoteze disertacije

Osnovni cilj doktorske disertacije *Groteska kao stilski postupak u romanima Mirka Kovača* bio je da istraži prisustvo i aktivnost grotesknog koda u romanima Mirka Kovača i da dokaže da stilski mehanizam groteske presudno utiče na prezentovanje umjetničke slike svijeta.

Postizanje osnovnog cilja disertacije ostvareno je realizacijom sljedećih ciljeva:

1. Dokazivanje uticaja grotesknog koda na modelovanje romanesknih junaka;
2. Dokazivanje uticaja grotesknog koda na modelovanje hronotopa;
3. Utvrđivanje i tumačenje estetskog efekta groteske;
4. Dokazivanje funkcija groteske kao moćnog razgrađivačkog mehanizma;
5. Konstatovanje oslabljenog dejstva groteske u kasnijim Kovačevim romanima (koji slijede nakon romana *I'rata od utrobe*).

Detaljnou analizom načina modelovanja romanesknih junaka i istraživanjem principa po kojima se oblikuje romaneskni prostor, a nakon toga sagledavanjem i tumačenjem posljedica koje iz toga proizlaze u disertaciji je dokazano da groteska kao dominantni oblikovni postupak sižeja presudno utiče na prezentaciju specifične slike svijeta uspostavljene u Kovačevim romanima, a to je svijet rasula i destrukcije. Utvrđivanjem prisustva grotesknog koda, zasnovanim na relevantnim naučnim metodama i teorijskim stavovima o grotesci i grotesknom u umjetnosti, u disertaciji je

tumačen estetski efekat groteske, prvo u pojedinim romanima a potom na nivou cjelokupnog romanesknog opusa Mirka Kovača. Poseban cilj u disertaciji bio je utvrđivanje i sagledavanje grotesknog postupka kao moćnog razgrađivačkog mehanizma (u najvećoj mjeri djelotvorno usmjerenog na religijske i komunističke kodove). Nakon navedenih postignutih ciljeva u disertaciji je dokazano i obrazloženo slabljenje prisustva grotesknog koda u romanima koji slijede nakon *Vrata od utrobe*. Ostvarivanjem ovog cilja napravljena je i klasifikacija cjelokupnog Kovačevog romanesknog opusa.

Osnovna hipoteza doktorske disertacije od koje kandidatkinja započinje istraživanje glasi: U romanima Mirka Kovača aktiviran je groteskni kod i posljedice njegove aktivacije uslovljavaju način prezentacije svijeta.

U okviru istraživanja osnovne hipoteze formulisale su se i sljedeće, na naučnim temeljima postavljene a potom i dokazane, međusobno povezane hipoteze:

H1: da groteska deformiše psihološku i ideološku tačku gledišta u romanima Mirka Kovača, što kao posledicu nosi devijantnost književnih junaka;

H2: da groteska snažno utiče na frazeološku tačku gledišta, prije svega na selekciju verbalnih jedinica u romanima Mirka Kovača;

H3: da je groteskni kod aktivan i na nivou prostorno-vremenske tačke gledišta u Kovačevim romanima i da na taj način moćno djeluje na simboliku i funkcionalost prostora i vremena u tekstu;

H4: da je groteska u romanima Mirka Kovača u funkciji razgrađivanja socrealističkog modela kulture i komunističke ideologije;

H5: da groteska, njeno dejstvo i funkcionalnost, nema konstantnu zastupljenost u romanima Mirka Kovača, tj. da nakon romana *Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Mahina* (*Životopis Mahine Trifković*), *Ruganje s dušom* i *Vrata od utrobe* ona slabi u kasnijim Kovačevim romanesknim ostvarenjima.

2.3.Bitne metode koje su primijenjene u disertaciji

- ▶ Analiza i sinteza;
- ▶ Metoda intertekstualnog proučavanja;
- ▶ Strukturalistička metoda;
- ▶ Psihoanalitička metoda;
- ▶ Semiotička metoda;
- ▶ Stilistička metoda.

Složenost teme doktorske disertacije usmjerio je kandidatkinjin istraživački fokus ka teorijskim stavovima o grotesci i o primjeni postupka groteske u književnosti, pregledu teorijskih stavova o postmodernizmu, na iščitavanje i ispitivanje tekstova na osnovu kojih se može rekonstruisati Kovačeva eksplicitna poetika (*Evropska trulež*, *Elita gora ruže*, *Cijetanje mase*), analizi djela koja predstavljaju korpus, kao i ispitivanju sekundarne literature, tj. publikacija o Kovačevom romanesknom opusu. Kako je cilj disertacije bio da se utvrdi prisustvo i aktivnost grotesknog koda u romanesknom opusu Mirka Kovača, istraživanje je podrazumijevalo uključivanje teorijskih stavova o grotesknom (V. Kajzer, M. Bahtin, Tamarin i dr). Dakle, selekciju metoda uslovila je priroda groteske i analiziranog korpusa, kao i problematika koju obuhvataju postavljene hipoteze.

Metodološki aparat, zasnovan na primjeni različitih teorijskih koncepata, što je bio preduslov za precizni analitičko-interpretativni postupak, zasnovan je na postulatima postmodernističke književne teorije (L. Hačion, M. Epštejn, L. Nagal i dr), a obuhvatio je teoriju o prostornom kodiranju Jurija Lotmana, Ženetove temporalne figure, klasifikaciju tačaka gledišta

Borisa Uspenskog, kao i teoriju citatnosti. Zasnivajući istraživanje na relevantnim teorijskim stavovima o poetici postmodernizma (prvenstveno Linde Hačion), a kroz tumačenje pripovjedačke instance sistematično je detektovana i analizirana primjena elemenata postmodernističke poetike koji pažnju čitaoca usmjeravaju na način stvaranja priče a ne na samu priču, odnosno na sadržaj romana. Analiza prostornih struktura u romanu, koja se u prvom redu zasniva na teoriji o prostornom kodiranju J. R. Lotmana, rezultirala je dokazivanjem grotesknog mehanizma kao dominantne sile pod čijim se djelovanjem modeluje prostor.

2.4. Rezultati disertacije i njihovo tumačenje

Polazišna osnova za proučavanje i dokazivanje grotesknog koda kao dominantnog mehanizma pod čijim se uticajem oblikuje specifična slika svijeta u okviru disertacije jesu hipoteze postavljene u uvodnom dijelu. Kandidatkinja uspješno dokazuje postavljene hipoteze dolazeći do sljedećih rezultata:

Gubilište

Groteskni kod u romanu *Gubilište* dominantan je u oblikovanju prostornih struktura i u koncipiranju romanesknih junaka. Prostor i likovi ne mogu se podvrgnuti tumačenju bez detaljnog sagledavanja biblijskih motiva ukorporiranih u njegovu strukturu. Ta činjenica ukazuje na snažnu metatekstualnu vezu koju prvi Kovačev roman uspostavlja sa hrišćanskom svetom knjigom i u okviru čijeg koda se mora iščitavati. Intenzivna komunikacija sa *Biblijom* jeste jedan od vidova Kovačevog otklona od tradicionalnog književnog diskursa i to u vrijeme jedne ateističke kulture kakav je bio komunizam. Kovač svojim prvim romanom vaskrsava *Bibliju*, odnosno, oživljava u književnosti njenu funkciju i semantiku. Roman *Gubilište* od prološke do epiloške granice uspostavlja metatekstualni dijalog sa *Biblijom*. Na osnovu analize ovog dijaloga u disertaciji je dokazano da je dijahronijska komunikacija sa prototekstom u konstanti kontroverzna. Desemantizacija i negacija idejnog sloja i sistema vrijednosti *Biblije* kao prototeksta utiče na konstituisanje svih elemenata narativne strukture, a prostorne organizacije i likova u prvom redu, čime su postignuti postavljeni ciljevi o uticaju grotesknog koda na modelovanje romanesknih junaka i hronotopa.

Tumačenjem prostornih struktura, od prostora zatvorske tamnice preko prostora Bileće do prostora cjelokupne Hercegovine, koji su uspostavljeni tako da poprimaju svojstva paklenog hronotopa, dokazana je hipoteza da je groteskni kod aktivan na nivou prostorno-vremenske tačke gledišta i da na taj način moćno djeluje na simboliku i funkcionalost prostora i vremena u tekstu (H3). Semiotičkom metodom tumačeni su mnogi simboli (nebo, sunce, ptice i drugi) koji pod groteskom podliježu procesu dekonstrukcije i umnogome doprinose uspostavljanju paklenog hronotopa.

Polazeći od stava da su književni junaci hronotopični, tj. da njihova priroda zavisi od vremena i prostora u kom ostvaruju svoju egzistenciju, analizom likova u romanu *Gubilište*, u prvom redu oca i sina, realizovan je postavljeni cilj o dokazivanju uticaja grotesknog koda na modelovanje romanesknih junaka. Tumačenjem likova oca i sina, prvo zasebno a onda u kontekstu porodične strukture kao primarne društvene zajednice, dokazane su postavljene hipoteze o grotesknoj deformaciji psihološke i ideološke tačke gledišta (H1, H2), što kao posljedicu nosi devijantnost književnih junaka. Tumačenje likova u romanu *Gubilište* rezultiralo je čvrstim naučno zasnovanim stavovima da oni grotesknu funkciju ostvaruju otuđenošću i odstupanjem od poželjnog modela ponašanja. Groteska snažno razara i status porodice kroz likove oca – umobolnika i sina – prestupnika. Dokazivanjem prisustva grotesknog invertovanja hrišćanskih vrijednosti u tekstu je intenziviran osjećaj nemoći i besmisla. Desakralizacija i desemantizacija hrišćanskog sistema vrijednosti pored destruktivnog ponašanja likova analizirana je i na planu njihove frazeologije, pri

čemu je, kroz mnoge oksimoronske konstrukcije i kroz primjenu postupka travestije, dokazana postavljena hipoteza da groteska snažno utiče na frazeološku tačku gledišta (H2).

Kroz tumačenje prethodno navedenih problema i kroz uspostavljanje rezultata dobijenih u tom procesu u disertaciji je dešifrovana, u ovom ali i u svakom narednom romanu, vješto i netendenciozno kodirana razgradnja socrealističkog modela kulture i komunističke ideologije, koja je realizovana pesimističnom i otuđenom slikom univerzuma, čime je dokazana još jedna od postavljenih hipoteza (H4).

Moja sestra Elida

Roman *Moja sestra Elida* u disertaciji detaljno je analiziran iz perspektive postmodernističkog poetičkog ključa, što je prema raspoloživim tekstovima o Kovačevom stvaralaštvu prvo takvo sagledavanje ovog teksta u nauci o književnosti. Identifikacija pripovjedača Antona Biriša sa Gogoljem i poznatim činjenicama iz njegovog života i djela vješto je uklopljena u postmodernistički koncept organizovanja stvarnosti. Udvajanje ličnosti, kao jedna od suštinskih odlika grotesknog, i fingiranje i deformacija autorstva analizirani su i dokazani kao elementi postmodernističke poetike. Postmodernizam kao stilsku formaciju odlikuje i sprovođenje postupka ugrožavanja i probijanja granica između svijeta umjetničke i empirijske stvarnosti, što je u disertaciji na primjeru ovog romana i dokazano. Takođe je analiziran i postmodernistički postupak dokumentarnosti i kao posljedica njegovog prisustva dokazana fragmentarnost navedene narativne strukture. Koncipiranje teksta kao fragmentarnog mozaika bez veće međusobne povezanosti fragmenata ukida cjelovitost i razbija jedinstvo narativne cjeline iz čega kandidatkinja, uz naučno relevantne dokaze, izvodi zaključak da je unutrašnja kompozicija romana *Moja sestra Elida* razglobljena i disperzivna.

Kroz studioznu analizu likova i hronotopa u disertaciji se uspostavljaju stabilni stavovi o grotesknom mehanizmu kao dominantnoj sili koja oblikuje umjetnički univerzum, čime se dokazuju prethodno postavljene hipoteze da groteska deformiše psihološku i ideološku tačku gledišta, što kao posljedicu nosi devijantnost književnih junaka, da groteska snažno utiče na frazeološku tačku gledišta, prije svega na selekciju verbalnih jedinica i da je groteskni kod aktivan i na nivou prostorno-vremenske tačke gledišta, pri čemu moćno djeluje na simboliku i funkcionalnost prostora i vremena u tekstu (H1, H2, H3). Groteskni princip tjelesnosti, odnosno deformiteta i spoljašnjih (fizičkih) i unutrašnjih (duhovnih i moralnih) sproveden je dosljedno u konstituisanju svih likova koji pripadaju porodici Biriš ili koji se vezuju za porodicu Biriš, bez obzira na to da li su u pitanju marginalni likovi ili oni koji zauzimaju više mjesta u narativnoj zbilji. Među Birišima detektovan je čitav spektar abnormalnih tijela, odnosno tijela sa grotesknim karakteristikama. Od Dolfija Biriša koji ne može da umre i čije tijelo čine samo kosti tj. skelet, preko Atile koji se nadima do pucanja, incestoidnih patuljastih blizanaca, do umanjenog tijela najmanjeg Biriša Jordana ili do barbe Donata, živog mrtvaca koji na nogama ulazi u sopstveni grob. Takođe, u disertaciji su prepoznati a onda i tumačeni groteskni motivi kojima obiluje roman *Moja sestra Elida*: oživljavanje predmeta kroz postupak antropomorfizacije mrtvačkog sanduka, kroz predstavu hodajućeg mrtvaca, kroz hipertrofiranu Zazijinu trudnoću i groteskni porod, kroz prisustvo insekata i tome slično. Porodica Biriš, koja je u središtu romaneskne radnje predstavljena kao je krajnje devijantna. Ubistvo, silovanje, incest i blud uobičajene su genealoške pojave, razvrat i tjelesni deformiteti su konstanta. Kroz takvu porodicu i sve one koji dolaze sa njom u kontakt, na ovaj ili onaj način, prostor Varoši i Hercegovine uopšte poprima sva obilježja

dijaboličnog univerzuma. U tom univerzumu bludne i zločinačke radnje predstavljaju osnovni princip opštenja među likovima. Na osnovu svega analiziranog dokazana je aktivacija i dominacija grotesknog koda u formiranju romanesknog hronotopa. Kao i u romanu *Gubilište*, u ovom tekstu, prema Lotmanovoj teoriji jezika toposa, prostor neba je ukinut, a kao posljedica toga i zemaljski prostor, odnosno podneblje Hercegovine uređuje se pod dominacijom donjeg, paklenog hronotopa. Snaženje karakteristika pakla realizovano je i informacijom o odsustvu vjetra. Niska i prazna struktura neba, uz potpuno odsustvo vjetra, hercegovački prostor obrastao trnjem i čičcima, prekriven travom koja je opasno oštra i suva, modeluje se kao reinkarnacija pakla. Tumačenjem članova porodice Biriš i funkcija prostora na kojem oni egzistiraju dokazani su postavljeni ciljevi koji se zasnivaju na dokazivanju uticaja grotesknog koda na modelovanje likova, hronotopa i na utvrđivanje i tumačenje estetskog efekta groteske i na primjeru ovog romana. Karakteristike tzv. grotesknog slavlja, o kome u svojoj teoriji o grotesci ističe Kajzer kandidatkinja uočava i analizira epilošku granicu romana gdje se na istom prostoru, prostoru porodične kuće, okupljaju Biriši oko tijela umiruće Elide. Oko Elidinog odra kao nukleusa, u porodičnoj kući, Biriši, svaki na svoj način ekscentričan i deformisan, svojim djelovanjem realizuju grotesknu svečanost, ili groteskni bal. Spajanje događaja umiranja i bizarne porodične svečanosti groteskna je kombinatorika, ali u modelovanoj zbilji, koja je u cjelosti svijet otuđenja i bizarnosti, nema karakteristike neobičnosti. U navedenoj analizi potvrđeno je djelovanje groteske kao snažnog razgrađivačkog mehanizma kojim se dekonstruišu religijske vrijednosti, obredi i uopšte koncept svijeta. Profanacija, jedna od ključnih karnevalskih kategorija, koja predstavlja slobodno karnevalsko svetogrđe, aktivirana je u navedenoj sceni. Njena realizacija počinje izborom rođaka Jeftimija, koji je svešteno lice, za onoga koji će spuštati pokrov i otkrivati Elidino zanosno tijelo. Sveštenik, kao posrednik između boga i ljudi, po normativnom poretku stvari svojim sveštениčkim pozivom i jeste neko ko prilazi pokojniku i priprema ga za, po hrišćanskom ideološkom sistemu, put u onozemaljski svijet. Jeftimije, pod dejstvom grotesknog izobličenja, ovdje dobija ulogu posrednika između požudnih rođaka i erotičnog tijela umrle.

Ritual sveštenikov, realizovan kroz *lagano* povlačenje pokrova kulminiraće u ono što nazivamo *parodia sacra*, takođe karnevalska kategorija kojom se parodiraju sveti tekstovi, u činu zamjene crkvenog pojanja, opela, činom čitanja pisma u kom Elidi ljubav izražava neki zaljubljeni muškarac, a koje će pred rodbinom iščitati otac Lukijan. U ovoj grotesknoj inverziji jasno je da se izobličenjem vjerskih obreda degradira hrišćanska ideologija i simbolika.

U epilogu romana, bez obzira na krajnju destrukciju i beznade literarnog svijeta, u disertaciji se konstatuje i jasno teorijski dokazuje aktivacija Bahtinovskog tipa groteske ili „kosmičko-optimistički pogled na svijet,” odnosno groteska koja je po svojoj suštini bliska krajnjem značenju karnevala i koja ima katartičku moć. Munja i početak revolucije označavaju uništenje univerzuma zločina, incesta, bolesti i devijantnosti i početak nekog novog, boljeg svijeta.

Malvina, Životopis Malvine Trifković

Aktiviranje grotesknog koda u romanu *Malvina* u disertaciji se analizira i dokazuje od žanrovskog određenja teksta. Priču o Malvini Mirko Kovač određuje kao biografiju. Nakon izlaganja karakteristika i prirode biografske forme dolazi se do jasnog zaključka da je pravljenjem biografskog teksta o istorijski i društveno beznačajnoj osobi autor u samoj srži ugrozio biografski kod. Znači, to što je junakinja destruktivna, što u tekstu ostvaruje status antijunakinje, nije oponentno biografskom maniru već je problematičan njen status, odnosno društveno-istorijski značaj. Ova konstatacija s pravom se u disertaciji tumači kao postmodernistička pripovjedna igra, ali se, opet s pravom, konstatuje i snažno djelovanje grotesknog koda, koje je vidno u

oksimoronskoj konstrukciji koja bi se mogla nazvati biografijom jedne neznatne i neznčajne ličnosti. Upravo postupak groteske, kao snažni razgrađivački mehanizam ima moć da izvrne stvari s lica na naličje te da život jedne neznatne junakinje uokviri u biografski ram. Drugi postupak, koji se analizira i kao posljedica grotesknog mehanizma i kao postmodernistička igra, a koji takođe ugrožava biografiju kao književni žanr jeste u ovom tekstu dominantnost dokumenta. Različite vrste dokumenata zapravo jesu tekst ovog romana, i lik glavne junakinje ne dopunjuje se dokumentima već se iz dokumenata stvara.

U oblikovanju narativne stvarnosti u romanu *Malvina* vidljivo je snažno prisustvo grotesknog koda. Devijacija umjetničkog univerzuma umnogome je postignuta aktivnošću groteske. Groteskno izobličavanje u prvom planu vidljivo je kroz devastaciju religijskog koncepta svijeta i mišljenja. Nakon analize pisama Patronele Barota u disertaciji se jasno navode sve norme i ograničenja koje uspostavljaju, prema Lotmanovoj teoriji, nesižejno, klasifikaciono semantičko polje. Na osnovu uspostavljenog sistema vrijednosti u tekstu, ljubav i tjelesna bliskost svakako da jesu prestup, ali homoseksualnost, nakon svih priča o dobroj ženi, majci i domaćici, predstavlja viši stepenik prestupa, tj. viši stepen anomalije. Homoseksualnost predstavlja zabranjenu stvarnost u patrijarhalnom i religijskom sistemu vrijednosti, predstavlja abnormalnost i deformaciju. Lezbijska ljubav i strast Malvine i Julke plamti u mraku među zidovima pravoslavnog ženskog vaspitališta. Upravo kroz prostor gdje Malvina počinje svoju homoseksualnu identifikaciju, uz predstavljeni model svijeta i ponašanja za djevojke i žene, realizuje se groteskna suprotnost i karnevalska profanacija.

U romanu Malvina konstatovana je i temeljno analizirana dominantnost i prisustva religijskog koda i dominantnost groteskne razgradnje upravo tog koda. Svi likovi u djelu na različite načine ostvaruju se u kontekstu religije, tj. njenog devijantnog oblika kao proizvoda nacionalne i vjerske netrpeljivosti i mržnje. U tom smislu posebno su analizirani likovi Ivan Pavčić i Đorđe Trifković. Razmatrajući problem mržnje, koja je primarna u koncepciji lika Ivana Pavčića, kao i lika Đorđa Trifkovića, uočena je dominacija, po Ginterovim teorijskim stavovima, jedne od osnovnih funkcija groteske. Grotesknim oblikovanjem ovih junaka pod dominantnim uticajem mržnje, koja se na taj način uspostavlja kao osnovna esencija njihovog bića, vidna je realizacija groteske kao načina da se izrazi dubina društva, odnosno svijeta koji počiva na toj mržnji i koja jeste i demonska i apsurdna u isti mah. Poseban sloj ovog teksta čini priča o srpsko – hrvatskoj mržnji i vjerskoj netrpeljivosti, priča koja zapravo oblikuje cjelokupan tekst, jer sudbinu svih junaka s pravom možemo posmatrati kao posljedicu tih deformisanih i mržnjom i neslaganjem natopljenih odnosa. Na osnovu toga u disertaciji groteska je identifikovana i u funkciji satire (o kojoj Ginter u svojoj teoriji govori) a kojom se kritički sagledavaju negativne i posve opasne i devijantne društvene pojave. Potvrda za ovu konstataciju nađena je i na nivou frazeološke tačke gledišta. Naime, diskurs u romanu *Malvina* je raznorodan, a samim tim i kompleksan. Jezička forma se mijenja u skladu sa promjenom lica koje priču iznosi, odnosno koje u određenom fragmentu teksta na sebe preuzima funkciju naratora. Tako da se ovdje frazeološka tačka gledišta gradi i realizuje na smjeni ekavskog i ijekavskog govora, što jasno ukazuje na smjenu srpskog i hrvatskog identitetskog i ideološkog stanovišta, na smjeni, tenziji i suprotstavljenostima koje jesu društvena opasnost i društveni problem a koje je Kovač propustio kroz prizmu satire. Opterećenost frazeološke tačke gledišta praćena je i na nivou lika glavne junakinje Malvine (koji se transformiše od žrtve do mučiteljke), pri čemu je uspješno tumačeno njeno groteskno oblikovanje. Malvinina ličnost transformiše se pod dejstvom ljubavne izdaje pa na taj način i Malvinin lik pridružuje se galeriji likova iz ovog romana koji govore i djeluju pod dominacijom mržnje. Malvinina transformacija odražava se i na frazeološkom planu pa je vidan kontrast u zvuku i značenju verbalnih jedinica. U desetak redova teksta Malvinin jezik od đulšika i

ruzmarina, cvjetnog maja i cvrkuta, ljubavi, djece i Djevice transformišu se u iskaze tipa: „Pobacićeš ga, kurvo, nema mu spasa!“. Malvina postaje mučiteljka. I to surova mučiteljka. Scena skončavanja Katarine Pavčić svojom surovošću i morbidnošću asocira na scenu iz horor filma.

Analizom likova i njihovog jezika potvrđene su postavljene hipoteze o snažnom uticaju postupka groteske na psihološku, ideološku i frazeološku tačku gledišta, odnosno na destruktivni koncept literarnih junaka (H1, H2).

Prostorne strukture u ovom tekstu vezane su za religijski kod i za Malvinino kretanje i posredstvom devijantnog djelovanja likova kojim se tim prostorom kreću i sam prostor je ragrađen. Životopis počinje u prostoru vaspitališta Srpske pravoslavne prosvjetne ženske zadruge Sv. Majke Angeline a završava se u Crkvi Svete Petke. To su ujedno i početna i krajnja tačka Malvininog životnog kretanja. Obje tačke i sve između njih primarno je obojeno Malvininom homoseksualnošću, te se seksualnost glavne junakinje uzima kao motivacijsko središte romana. Homoseksualnu strast koju započinje u pravoslavnom vaspitalištu s Julkom Dumčom, Malvina nastavlja i nakon zaređivanja u Crkvi Svete Petke s kaluđericom Gliherijom. Dakle, njen povratak pravoslavnoj vjeri, kojoj, prema riječima oca Justinijana „ona pripada po svetom krštenju i svetom miropomazanju“, zapravo je povratak homoseksualnosti, tj. lezbijskim strastima. I Malvinin lik i svi ostali likovi u romanu svoju grotesknu transformaciju prenose i na semantiku i simboliku prostora po kom se kreću čime je dokazana postavljena teza o uticaju grotesknog koda na organizovanje prostornih struktura teksta (H3).

Ruganje s dušom

Dokazivanje djelovanja groteske kao dominantne estetske i stilske kategorije u oblikovanju ovog Kovačevog teksta u disertaciji kreće od semantike i simbolike naslova poglavlja. Već u njima kandidatkinja uspješno identifikuje razorno groteskno djelovanje kojim se inicira dalje iščitavanje teksta. Spajanje, odnosno poistovjećivanje kategorije neba i grobnice jeste svojevrsan oksimoronski spoj čija realizacija nosi ozbiljne posljedice po aksiološki sistem. Nebo, kao izuzetno snažan i složen simbol, u svim simboličkim varijantama u službi je kategorije dobra i reprezent je viših, nedokučivih i čovjeku često nerazumljivih sila. Kao regulator kosmičkog reda simbol je logosa, kao i božanstvenih sila, odnosno simbol boga i božjeg djelovanja. Stoga u religijskom kontekstu kategorija neba poistovjećuje se sa kategorijom dobra u kome su akumulirani i spas i nada i utjeha i smisao. S druge strane grobnica, bez obzira na značenje mistike tajnog i drugog života, ekvivalent je kategoriji smrti i kao takva umnogome destruktivno djeluje na značenje strukture neba. Destrukcija neba, logosa, sklada, božjeg djelovanja i kategorije dobra uopšte, započeta već u naslovima poglavlja, snažiće kroz tekst romana, produbljivati se i rezultirati potpunom destrukcijom umjetničkog univerzuma. Takođe, kroz tumačenje lika naratora, pticolikog Anđula, dokazuje se groteskna destrukcija. Predstava anđela nakaze analizirana je kao groteskno izobličenje predstave boga i božje tvoračke funkcije. Ako su anđeli nakaze i sami bog kao njihov tvorac logično jeste nakazan. Nakazni bog, s groteskno izobličenom stvalačkom energijom, može stvoriti samo nakazni univerzum, s nakaznim likovima koji u takvom univerzumu ostvaruju svoju egzistenciju. Anđeo – nakaza, koji čitaoca dočekuje na samoj prološkoj granici romana, odmah nagovještava i priprema čitaocu svijest za nakazni, tj. nakaradni univerzum.

Snažno djelovanje groteske i u ovom romanu dokazuje se analizom likova i prostora na kom oni egzistiraju. Porodica Biriš opet se javlja kao tematska preokupacija, a posljedice njene destrukcije analiziraju se i unutar same porodice i kroz likove koji dolaze sa njom u kontakt.

Fatalnost veze sa Birišima uspješno je u disertaciji prezentovana kroz Ignjatov lik koji dobija status mikrostrukturalne groteske. Lik Đavola koji se pojavljuje u Ilidinoj sobi tumači se kao visoko estetski kodirana konstrukcija čovjeka. Predstava o zgodnom muškarcu s njegovanim i mirisnim tijelom u romanu oponentna je i hrišćanskoj i arhetipskoj koncepciji đavola, ali i koncepciji prikazane zbilje. Estetika degradira status đavola kao tvorca destruktivnog i izopačenog univerzuma, pri čemu se nameće pitanje: ako je đavo tako lijep kako je njegovo djelo (romaneskna stvarnost) tako ružna? U konstanti opozicije između dobra i zla, odnosno boga i đavola, a u skladu sa konkretnim obličjem koga đavo u tekstu dobija, gradi se predstava o ružnom i nakaznom bogu. Datom analizom, ali i tumačenjem i mnogih drugih likova u romanu dokazana je hipoteza o dominantnom uticaju grotesknog koda na koncepciju likova, odnosno na psihološku, ideološku i frazeološku tačku gledišta (H1, H2).

Prevlast grotesknog mehanizma u oblikovanju romanesknog prostora analizirana je i u ovom tekstu na više nivoa. Kao najreprezentativni primjer, ovom prilikom, navešćemo kuću Meštrovića, u čijem prikazu su identifikovane neke od ključnih tema grotesknog prema teoriji Wolfganga Kajzera. Kajzer u dominantne groteskne motive, mimo životinjskih i ljudskih oblika, ubraja i predmete koji imaju neki sopstveni, opasan život. Tema prokletstva svakako da spada u okrilje opasnog života, odnosno djelovanja o kome Kajzer govori. Dakle, kuća Meštrovića se na dva plana ostvaruje u grotesknom kontekstu. Prvi je plan proces antropomorfizacije kroz Ignjatov lik, a drugi plan je sopstveni život kuće realizovan kroz motiv prokletosti. Detaljnom analizom navedene problematike čvrsto se dokazuje postavljena hipoteza o uticaju grotesknog koda na organizovanje prostornih struktura, na njihovu funkciju i simboliku (H3).

Polazeći od Kajzerovog stava da groteska voli ludilo, lik maloumnog Goje podvrgnut je sistematičnoj analizi. Maloumna Gojina svijest predstavlja otuđeni i zatvoreni svijet i stoga jeste groteskna. Uz to i Gojino tijelo uz attribute kojima ga pripovjedač opisuje ima groteskne karakteristike: nakazna grimasa, dobroćudna zver, anđeo – klipan, pripitomljeni idiot, divlja zver, nakazno dete. Grotesknost posebno ističe bliskost njegovog tijela sa životinjskim tijelom sa jedne strane, ali i sa nakaznim tijelom sa druge strane. Koncepciji grotesknog tijela doprinosi i aktivacija paralingvističkog mehanizma znakova. Goja nije posredovan govorom i jedini zvuci koji izlaze iz njegovih usta su krici, urlici, rzanje, ridanje i ječanje, dakle glasovi koji stoje na pragu jezika. Proizvedeći te glasove Goja pravi pokrete tijela i facijalne izraze, odnosno grimase koje ga pretvaraju u nakazu i koje kao takve jesu čista groteska. Kroz djelove teksta koji su oblikovani kroz Gojinu prizmu svijesti, neracionalnu, haotičnu i iščašenu, uočena je i tumačena aktivacija veze groteske i sna koja se potencira u Tamarinovoj teoriji o grotesknom. Naime, percepcija posljednjeg poglavlja je otežana. Uzročno-posljedični slijed događaja poremećen je, što čitaoca suočava s problemom određivanja događajne temporalnosti. Uz to, aktivirana Gojina poremećena svijest pravi dodatne poteškoće u perceptivnom razdvajanju onoga što je njegov san od onoga što je zbilja.

Razgradnja religijskog koda pod uticajem groteske u ovom romanu sistematično je praćena i tumačena i to u prvom redu kroz lik katoličkog sveštenika fra-Didaka Njujića. Kroz ovog literarnog junaka prati se karikaturalno uobličavanje rugobne stvarnosti i potenciranje nesklada (prema Kajzerovoj teoriji) što vodi ka destrukciji religije. Simbol potpune destrukcije religije je polomljen i raskomadani Hrist. Didakov lik je izuzetno snažan. Koncizna predstava o božjem čovjeku zahvaljujući Kovačevom spisateljskom talentu dobila je sve karakteristike reinkarnacije zla.

Vrata od utrobe

Tumačenje romana *Vrata od utrobe* započeto je analizom postmodernističkih devijacija funkcije pripovijedača. Analitično je dokazano razgrađivanje tradicionalnog literarnog diskursa koje je sprovedeno na svim nivoima teksta što rezultira devijacijom svih elemenata narativne

strukture. Osobenom narativnom strategijom Kovač ovdje vješto realizuje jednu od osnovnih teza postmodernističke poetike koja se ogleda u preispitivanju historijskih, religijskih, ideoloških i svih drugih vrsta istine. Postmodernističkom tekstu nije strano ni razgrađivanje one čvrste i jasne distinkcije između pripovjedača i autora djela koju je uspostavila savremena teorija pripovijedanja. U romanu *Vrata od utrobe* Kovač primjenjuje upravo takvo ukidanje distinkcije pri čemu se čitalac suočava sa percepcijom da autor sebe, kao pripovjedača i hroničara sa inicijalima M. K., uvodi u umjetnički svijet. Tim postupkom ozbiljno se ugrožavaju granice umjetničkog prostora, koji treba da je omeđen, odnosno da ima jasno izdiferenciran okvir, koji se, prema teoriji Jurija Lotmana, sastoji od dva elementa: početka i kraja, što precizno dijeli svijet umjetničke zbilje od autorove, tj. čitačeve realnosti. Kao posljedica urušavanja granica umjetničkog univerzuma u procesu čitanja romana *Vrata od utrobe* u čitačevoj svijesti neminovno se nameće utisak da pripovjedač, tj. hroničar M. K. rođen upravo 1938. godine u Hercegovini, može biti autor djela (pisac) koji kazuje priču o svom vlastitom djetinjstvu.

Dokazivanje postavljenih hipoteza o dominantnom uticaju grotesknog koda na modelovanje likova kroz devijaciju psihološke, ideološke i frazeološke tačke gledišta (H1,H2), kao i hipoteze da je groteskni kod aktivan i na nivou prostorno-vremenske (H3) ostvareno je podrobnom analizom romanesknih junaka i umjetničkog prostora. Prema principu grotesknog djelovanja u disertaciji su tumačeni likovi nosioci revolucionarnih i komunističkih ideja pri čemu je dokazano da su njihovi prestupi osnovni činoci prema kojim se oni oblikuju. I Tomislav i Dimitrije su prestupnici, a u okviru religijskog aksiološkog sistema, koji snažno utiče na oblikovanje ovog teksta, oni su i grešnici. Krv bratoubistva nalazi se i na Tomislavljevim rukama. On je tvorac ideje o ubistvu koju Dimitrije sprovodi u djelo, tako da na toj prolivenoj krvi započinje i njegov revolucionarni put. Uz to Tomislavljev lik dodatno groteskno deformiše sve one vrijednosti koje su literarna djela socrealizma, preko komunističke dogme koja je zahtijevala partijnost i idejnost u umjetnosti, proklamovala kao vid ponašanja revolucionara i komuniste, moralnog i partijskog čistunca, a koji se odnosi na potiskivanje čulnog i tjelesnog. Kroz djelovanje ova dva junaka dokazana je postavljena hipoteza da je groteska u romanima Mirka Kovača u funkciji razgrađivanja socrealističkog modela kulture i komunističke ideologije (H4). Hipoteza je dodatno učvršćena i dovođenjem u prostornu vezu ovih junaka sa predmetnostima koje simbolizuju religijske vrijednosti. U Dimitrijevom osakaćenom tijelu identifikovane su karakteristike grotesknog tijela, pri čemu se na planu njegovog lika pored etike umnogome razara i estetika. Autor će u jednom dijelu romana, vrlo vješto, osakaćenog Dimitrija smjestiti u sveti prostor, prostor Crkve Marijinog Uznesenja. Naime, po povratku u zavičaj Dimitrije će dobiti tretman kakav i zaslužuje kao borac za slobodu. Ali ono što će mu fiksirati pogled od samog povratka u L. jeste bjelina Crkve Marijinog Uznesenja. Dimitrijevo nakazno truplo u sakralnom prostoru crkve jeste vrhunac Kovačeve kritike komunizma kao sistema koji počiva na toploj krvi bratoubistva. U toj literarnoj slici, u novom prostoru izgrađenom na uzurpaciji starog i svetog, Dimitrije će se ostvariti u ulozi grotesknog sveštenika. Razgrađivanje novog, komunističkog poretka analizirano je i dokazano i kroz tumačenje lika Stjepana K. koji u tekstu ostvaruje ulogu bića poretka, ali koji strada u procesu agresivne smjene stare kulture novom.

Prostor Hercegovine, prema Lotmanovom sagledavanju prirode semiosfere, analiziran je kao u isti mah i homogen i heterogen. To je osobena prostorna struktura, to je kompaktna i zatvorena semiosfera koja počiva na nizu unutarnjih raznorodnosti i tenzija. Različitost i netrpeljivost unutrašnjeg sloja semiosfere prikazana je prvenstveno na fonu likova, jer je vidno da zavičajni prostor dominantno utiče na njihovu ideološku i psihološku tačku gledišta. Jedan od primjera su likovi braće Tomislav i Stjepan K. Obojica pripadaju istom semiosferskom polju, ali među njima postoji oštra i čvrsta, aktivno tenzična granica. Najbliže krvno srodstvo tu tenziju ne ublažava već je, naprotiv, podspješuje. Kulturna, vjerska, ideološka i socijalna struktura hercegovačkog podneblja je čvrsta i stabilna. Lik koji u potpunosti pripada takvoj strukturi je Stjepan K. Osim što joj pripada, on je svojim djelovanjem afirmiše i čuva. Dakle, u odnosu na tradicionalni

hercegovački koncept svijeta i mišljenja ovaj lik ima status bića poretka. Destrukcija komunističkih kodova sagledana je u disertaciji kroz koncepciju novog vremena i nove ideologije na prostoru Hercegovine, koji se uspostavlja kao zlo. Takođe, prilikom analize ovog romana konstatovana je i dokazana uzdržanost prema antifašističkoj naraciji kao konstanta koja leži na paradigmatškoj ravni teksta. S obzirom na vrijeme i prostor na kom se realizuje narativna zbilja romana *Vrata od utrobe*, prostor Hercegovine u periodu od 1941. godine do novembra 1948. godine, sasvim je jasno da je Kovač tematski stvorio izuzetno povoljno tlo za aktivaciju i sprovođenje antifašističke naracije, ali ona je semantizovano uvedena u minus-postupak. U disertaciji se jasno dokazuje i pokazuje kako Kovač svog pripovjedača u najvećoj mjeri naoružava objektivizacijom i hladnoćom iskaza u onim djelovima teksta gdje postoji visoki stepen mogućnosti za realizovanje antifašističke naracije (npr. ustaški pokolji). Tom analizom dokazuje se konstantna kočnica na aktivnost antifašističke naracije, a kao posljedica tog procesa dokazana je pojava hladne groteske. Sa istim ciljem u ovom tekstu redukovan je i prikaz narodnooslobodilačke borbe, odnosno djelovanje partizana i komunista kao oslobodilaca.

Uvod u drugi život

Nakon iščitavanja postavljenog korpusa, odnosno cjelokupnog romanesknog opusa Mirka Kovača, na samom početku istraživanja postavljena je hipoteza da groteska, njeno dejstvo i funkcionalnost, nema konstantnu zastupljenost u romanima, tj. da nakon romana *Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Malvina* (*Životopis Malvine Trifković*), *Ruganje s dušom* i *Vrata od utrobe* ona slabi u kasnijim Kovačevim romanesknim ostvarenjima (H5). Takođe jedan od postavljenih ciljeva bio je konstatovanje oslabljenog dejstva groteske u kasnijim Kovačevim romanima (koji slijede nakon romana *Vrata od utrobe*). U disertaciji se izlaže da groteska kao stilski mehanizam u romanima *Uvod u drugi život*, *Kristalne rešetke*, *Grad u zvalu* i u posthumno objavljenom djelu romaneskno-memoarske strukture *Vrijeme koje se udaljava* gubi i dominantnu aktivnost i dejstvo koje utiče na način prezentacije svijeta, odnosno iščezava kao poetski mehanizam u peru Mirka Kovača. Na osnovu date analize napravljena je i klasifikacija Kovačevog romanesknog opusa i to na osnovu poetičke upotrebe i tretiranja grotesknog mehanizma. Romanesknii opus je klasifikovan na dva nivoa. Prvi (*Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Malvina*, *Životopis Malvine Trifković*, *Ruganje s dušom* i *Vrata od utrobe*) u kom je dominantno djelovanje koda groteske i koje primarno oblikuje umjetnički univerzum i drugi (*Uvod u drugi život*, *Kristalne rešetke*, *Grad u zvalu* i *Vrijeme koje se udaljava*) u kom, nakon sporadične i redukovane aktivacije u *Uvodu*, groteska iščezava kao dominantno poetsko načelo i stoga ne utiče na način prezentacije svijeta. Od navedena četiri romana koja čine drugi nivo Kovačevog romanesknog stvaralaštva o prisustvu grotesknog, sporadično i nedosljedno moguće je govoriti samo kada je u pitanju *Uvod u drugi život*. Kandidatkinja je stoga i ovaj roman analizirala na principu grotesknog koda, odnosno sprovela njegovo iščitavanje u sferi groteske, u redukovanoj mjeri u odnosu na tekstove koji mu prethode.

Uvod u drugi život sagledan je i analiziran kao složeni žanrovski mozaik. Sklop narativnih fragmenata koji podrazumijeva različite pripovjedne forme i poetske, tj. stihovane strukture. Pripovjedne forme realizuju se u od novelističkog žanra, preko esejistike do autobiografskih odnosno dnevničkih zapisa. Uz to esejistički fragmenti, koji su ostvareni opet kroz raznolike forme (zabilješke, razgovore, pisma) sadrže brojne autopoetičke stavove o umjetnosti, odnosno prvenstveno o literaturi (kako pripovjedača tako i drugih likova). Svi segmenti iz kojih je izgrađen ovaj roman odlikuju se jezgrovitosti, odnosno sadržajnom i misaonom kompresovanošću. Žanrovskim tumačenjem dokazano je da roman *Uvod u drugi život* predstavlja riznicu različitih diskurzivnih nivoa koji nijesu čvrsto semantički povezani, ali zbog jezgrovitosti izraza u cjelini ipak predstavljaju kompaktnu strukturu.

Groteskni kod u ovom romanu dominantan je u onim djelovima teksta gdje se sprovodi, upravo grotesknom aktivacijom, razgrađivanje religijskih kodova. Osim prisustva groteske identifikovana je aktivacija karnevalskog koda kroz uspostavljanje različitih karnevalskih kategorija (familijarnost, ekscentričnost, profanacija, *parodia sacra* i drugih). Karnevalska logika koja ne dozvoljava nikakvu vrstu ograničenja uzdružena s postupkom groteske u ovom tekstu transponovana je i na frazeološku tačku gledišta pa su mnoge literarne slike, posebno one sa sakralnom tematikom, opterećene vulgarizmima, čime se potvrđuje hipoteza o grotesknom oblikovanju frazeološke tačke gledišta (H2). Analizom groteskno izobličenih figura sveštenika, Isusa Hrista i Boga, bizarnih i iščašenih, koje su građene po principu kombinovanja disparatnih semantičkih nizova, dokazuje se desemantizovanje religijskog koncepta svijeta. Pražnjenje smisla ne podrazumijeva uspostavljanje novog smislaonog poretka već destruktivno načelo, na čijem principu su i građeni likovi, u potpunosti razara religijsku ideologiju. Prostor crkve u cijelom romanu podliježe postupku razgradnje i uvijek uz primjese svetogrđa koje se ogleda u grotesknim spojevima onoga što crkva kao bogomolja primarno predstavlja i onoga što se u romanesknoj stvarnosti u njoj realizuje. Studioznom i teorijski čvrsto potkrepljenom analizom navedenih problema dokazane su hipoteze o presudnom uticaju groteske na modelovanje likova i prostora i u ovom romanu (H1, H2, H3). Razgradnja komunističke ideologije i socrealističke kulture detektovana je i analizana i u ovom tekstu pri čemu je naučno interpretirana aktivacija groteske i time dokazana jedna od postavljenih hipoteza (H4). Kroz spoj oponentnih literarnih slika, groteska izranja iz pričanja oca Petre Sakre, koji pripovjedaču iznosi priču o svojoj prošlosti. Dovodjenje u vezu njegovog harmoničnog i religioznog života sa krvavim masakrom nad životinjama koji realizuju predstavnici komunističke vlasti, uz naglašenost religioznog diskursa, razara prethodno uspostavljen logos i stvara jedan krvožedni kaos, kroz koji se oštro razgrađuje mehanizam djelovanja komunističke vlasti, a stoga i ideje.

2.5. Zaključci (usaglašenost sa rezultatima i logično izvedeno tumačenje)

Kandidatkinja je uz jasno definisan teorijski okvir koji omogućava naslovom teze definisano istraživanje ostvarila sve postavljene ciljeve. Osnovna hipoteza da je u romanima Mirka Kovača aktiviran groteskni kod i da posljedice njegove aktivacije uslovljavaju način prezentacije svijeta, kroz dokazivanje i svih drugih, na početku istraživanja formulisanih hipoteza, studiozno je razmotrena, analizirana i potvrđena. Kroz obradu svih romana potvrđeno je da groteskni mehanizam snažno djeluje na razgradnju religijskih kodova i sistema vrijednosti uopšte. Nakon iščitavanja cjelokupnog romanesknog opusa Mirka Kovača, dokazano je da groteska, njeno dejstvo i funkcionalnost, nema konstantnu zastupljenost u opusu, tj. da nakon romana *Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Mahvina* (*Životopis Mahvine Trišković*), *Ruganje s dušom* i *Vrata od utrobe* ona slabi. U disertaciji se zaključuje da groteska kao stilski mehanizam u romanima *Uvod u drugi život*, *Kristalne rešetke*, *Grad u zrcalu* i u posthumno objavljenom djelu romaneskno-memoarske strukture *Vrijeme koje se udaljava* gubi i dominantnu aktivnost i dejstvo koje utiče na način prezentacije svijeta, odnosno iščezava kao poetski mehanizam.

Na osnovu analize napravljena je i klasifikacija Kovačevog romanesknog opusa i to na osnovu poetičke upotrebe i tretiranja grotesknog mehanizma. Romanesknii opus je klasifikovan na dva nivoa. Prvi (*Gubilište*, *Moja sestra Elida*, *Mahvina*, *Životopis Mahvine Trišković*, *Ruganje s dušom* i *Vrata od utrobe*) u kom je dominantno djelovanje koda groteske i koje primarno oblikuje umjetnički univerzum i drugi (*Uvod u drugi život*, *Kristalne rešetke*, *Grad u zrcalu* i *Vrijeme koje se*

udaljava) u kom, nakon sporadične i redukovane aktivacije u *Urodu*, groteska iščezava kao dominantno poetsko načelo i stoga ne utiče na način prezentacije svijeta.

Takođe, doktorantkinja je proširila istraživanje i dokazala da svi romani ostvaruju snažan metatekstualni dijalog sa Biblijom, po pravilu kontroverzan, kao i da se taj dijalog uspostavlja kao paradigmatško obilježje njegovog stvaralaštva. Postavljanje *Biblije* u funkciju prototeksta u disertaciji je dokazano kao karakteristika i ostalih Kovačevih romana, pa je stoga dijaloški odnos sa ovim sakralnim tekstom uspostavljen kao paradigmatško obilježje romanesknog opusa ovog autora. Negacija biblijskih vrijednosti postiže se upravo groteskom koja se na taj način u romanu uspostavlja kao razgrađivačka kategorija, pri čemu je realizovan postavljeni cilj o dokazivanju funkcija groteske kao moćnog razgrađivačkog mehanizma.

1. Konačna ocjena disertacije

3.1. Disertacija je u potpunosti usaglašena s obrazloženjem teme. Sva poglavlja i naslovi su sistematično struktuirani, a tekst utemeljen na naučnom diskursu.

3.2/3.3. Mogućnost ponovljivosti i buduća istraživanja

Književno-teorijska literatura i metodologija primjerene su temi i počivaju na savremenim naučnim dostignućima u oblasti nauke o književnosti, tako da ne samo omogućavaju ponovljivost rezultata do kojih je doktorantkinja došla, već predstavljaju važno polazište za buduća istraživanja Kovačevog stvaralaštva, ali i fenomena groteske u opusima modernističkih i postmodernističkih autora.

3.4. Ograničenja disertacije i njihov uticaj na vrijednost disertacije

Kandidatkinja je temeljno pristupila izradi disertacije i postavila jasan metodološki okvir, čime je izbjegla moguća ograničenja u dolasku do postavljenih ciljeva i rezultata. Takođe, koristila je autopoetičku građu i dokumentaciju iz arhiva Kovačeve porodice, čime je značajno preduprijedila mogućnost proizvoljnih ili nedovoljno utemeljenih aksioloških sudova.

Orginalni naučni doprinos

Smatramo da su naučni doprinos i značaj ove disertacije višestruki. Prepoznavanje i izučavanje groteske kao stilske mehanizma u Kovačevim romanima značajna je i do sada naučno nedovoljno obrađivana tema. A činjenica da je romaneskni opus Mirka Kovača prvi put predmet jedne doktorske teze dovoljno ukazuje na potrebu ovako studiozne naučne interpretacije djela ovog nagrađivanog, hvaljenog i međunarodno priznatog pisca.

Originalnost disertacije ogleda se i u sveobuhvatnom i sistematičnom pristupu romanima Mirka Kovača, što osim ukazivanja na bitne naratološke i stilske elemente nosi i poseban naučni potencijal koji se reflektuje kroz ukazivanje na etape njegovog stvaralačkog procesa, ali i na izrastanje njegove poetičke paradigme. Dakle, ne samo da je dat cjelovit uvid u Kovačev stvaralački opus, dokazane funkcije i mehanizmi groteske, već je primijenjeno i *bočno osvjetljavanje* kroz autorovu autopoetiku (istraženi su intervjui, autopoetički eseji i lični autorovi dokumenti iz periodike i porodičnog arhiva). Ovo je nov kvalitet u pristupu još uvijek nedovoljno istraženom Kovačevom opusu, a značajan doprinos ima i indirektno: osvjetljava južnoslovensku književnoistorijsku scenu od šezdesetih godina prošlog vijeka do danas. Istraživanje postupka groteske, kroz stabilne i na naučnoj metodologiji zasnovane zaključke, umnogome doprinosi dešifrovanju Kovačevog kompleksnog djela i njegovoj afirmaciji, ali i lakšem prezentovanju

Kovačeve hermetičke poetike u nastavi o književnosti. Stoga vjerujemo da je ova doktorska teza doprinos ne samo proučavanju montenegrizike nego južnoslovenske književnosti uopšte.

Mišljenje i prijedlog komisije

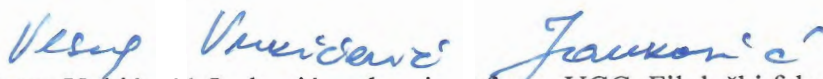
Komisija smatra da je kandidatkinja mr Tamara Labudović pokazala visok stepen poznavanja materije i cjelovit uvid u relevantne teorijske studije iz oblasti predložene teme, kao i u radove o autoru čiji je poetski korpus obrađivan u disertaciji. Pristup temi zasnovan je na relevantnim činjenicama iz naučne i stručne literature, uz konsultovanje najnovijih naučnih doprinosa i uz jasno postavljene zaključke, što je oblikovalo cjelovit, originalan i naučno utemeljen naučni rezultat.

Komisija predlaže Vijeću Filološkog fakulteta, Centru za doktorske studije i Senatu Univerziteta Crne Gore da da prihvati ovaj izvještaj i da odobri javnu odbranu doktorske disertacije *Groteska kao stilski postupak u romanima Mirka Korača* mr Tamare Labudović.

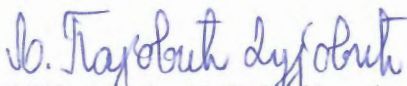
KOMISIJA ZA OCJENU DOKTORSKE DISERTACIJE

Prof. dr Sava Damjanov, emeritus, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet

Prof. dr Vesna Vukićević-Janković, redovni profesor, UCG, Filološki fakultet (mentor)

Prof. dr Ljiljana Pajović-Dujović, redovni profesor, UCG, Filološki fakultet